

Τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον « *Χειρόγραφα καὶ κώδικες* » περιλαμβάνει γενικὰ περὶ χειρογράφων κωδίκων, τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ τῶν γραφῶν, περὶ Βιβλιοθηκῶν χειρογράφων καὶ καταλόγων αὐτῶν, περὶ Παλαιογραφίας, περὶ καταλόγων ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ τῆς δημοσιεύσεως ἑγγράφων, περὶ συνεδρίων βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ περὶ Ἰνστιτούτων καὶ Ἑταιρειῶν. Ἐτυπώθησαν ἰδιαιτέρως τὰ παροράματα τοῦ τόμου.

Τὸ ὅλον ἔργον διακρίνεται διὰ τὸν μεθοδικὸν διαχωρισμὸν τῶν θεμάτων καὶ διὰ τὴν ἑναργῆ διαπραγματεύσειν αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ συγγραφεὺς εἶναι πλήρως ἐνημερωμένος, καίτοι θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν βιβλιογραφικαὶ τινες προσθήκαι κατὰ τὴν γ' ἔκδοσιν. Οὕτω π.χ. θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγραφῆ ἡ ἔκδοσις τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, νὰ ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Κ. Λογοθέτου: Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων ἢ νὰ γίνεται παραπομπὴ καὶ εἰς ἄλλας ἀναγραφὰς δημοσιευμάτων ὅπως π.χ. τὴν τοῦ Ἰω. Σακελλίωνος ἐν ΔΙΕΕ, τόμος 3, 1891, σσ. 579-586. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν διὰ τὴν βυζαντινὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην, διότι εἶναι βοήθημα ἀπαραίτητον οὐ μόνον διὰ τοὺς περὶ τὰ βυζαντινὰ ἀσχολουμένους Ἕλληνας λόγῳ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἰδία, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ξένους. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ἐπιτευχθῆ ἡ β' ἔκδοσις καὶ τοῦ λοιποῦ μέρους τοῦ α' τόμου. Εἰς τὴν δ' ἔργον θὰ εἶναι ἐὰν συντομώτατα καὶ ὁ β' τόμος φανῆ, ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ μετάφρασις τοῦ ὅλου ἔργου, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι περιζήτητον ὡς παντελῶς μέχρι τοῦδε ἔλλειπον, μέλλει δὲ ν' ἀναπληρώσῃ ἐν πολλοῖς μὴ ὑπάρχουσαν συγχρονισμένην Ἱστορίαν τῆς Βυζαντ. Φιλολογίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ

François Masai, Pléthon et le Platonisme de Mistra, σσ. 1 + 407, Collection les Classiques de l'Humanisme. Société d'édition « Les Belles Lettres » Paris 1956.

Τὸ ἀνωτέρω ἔργον, ὁμοῦ μετὰ τῶν παλαιότερων ἐργασιῶν τοῦ Λογοθέτου, τοῦ Ἀνάστου, τοῦ Μαμαλάκη κ.ἄ. ἀποτελεῖ ἐν εἰσέτι δεῖγμα τοῦ πάντοτε ζωηροῦ περὶ τὸν Πλήθωνα διαφέροντος.

Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ κεφάλαια. Συμπληροῦται δὲ διὰ πέντε παραρτημάτων ἀναφερομένων κατὰ σειρὰν εἰς τὴν ὀνομασίαν « Πλήθων », τὴν χρονολόγησιν τῶν « Ὑπομνημάτων », τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ « ὑπὲρ Λατίνων βιβλίου », τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ τὰς τύχας τοῦ « Περὶ Νόμων » ἔργου, τὴν ἀπάντησιν τοῦ Πλήθωνος εἰς τὸ Σχολάριον.

Ἐπίσης περιλαμβάνει βιβλιογραφίαν, πολύτιμον Πίνακα ὀνομάτων, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἤνυχετό τις νὰ εἶχε προστεθῆ καὶ Πίναξ Θεμάτων.

Τὸ Α' κεφάλαιον φέρει τὸν τίτλον « Ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος ». Ὁ συγγραφεὺς ἀνατρέχων εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐξετάζει τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους. Θεωρεῖ δὲ τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως ὡς τὸ σπουδαιότερον κέντρον τῆς κινήσεως ταύτης. Μετὰ τὴν γενικὴν θεωρήσιν τῆς θέσεως τοῦ Πλήθωνος ἐν Μυστρᾷ, ὁ συγγραφεὺς ἀπτεται τῆς ἀναλύσεως τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος, κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν « Ὑπομνημάτων εἰς Θεόδωρον καὶ Μανουήλ ». (Βλ. Β' κεφάλαιον: Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ). Κατὰ τὸν Πλήθωνον τὸ ἄριστον πολίτευμα διὰ τὸ Ἑλληνισμὸν εἶναι ἡ μοναρχία. Τότε καὶ μόνον ὁμως τοῦτο θὰ φθάσῃ εἰς ἱκανοποιητικὸν σημεῖον ἀποδόσεως, ὅταν ὀλοκληρωθῆ διὰ καταλλήλου στρατιωτικῆς καὶ ἀμυντικῆς ὀργανώσεως. Αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ὀργανώσεως ταύτης εἶναι δύο, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν πραγματικὸν χῶρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἐν πολλοῖς συμπίπτει μὲ τὰ ὄρια τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη, διότι ἡ ἀπασχόλησις τῶν μαχίμων πολιτῶν μὲ τὰ ἰδιαίτερά των συμφέροντα δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποβῆ εἰς βάρος τῆς μαχητικῆς των ἱκανότητος. Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν πολιτισμῶν, διὰ τοῦ ὁποῖου συμπληροῦται ἡ ἔκθεσις τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος, ὁ σ. ἐξετάζει τὴν σχέσιν « Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας ἐν Μυστρᾷ », εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιεροῦται τὸ τρίτον Κεφάλαιον τοῦ Ἔργου. Τὸ οὐσιωδέστερον γνῶρισμα τῆς σκέψεως τοῦ Πλήθωνος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι αὐτοῦ εἶναι καθαρῶς ἀποδεικτικὸς. Ὁ Πλήθων ἀποφεύγει συστηματικῶς τὸ κατ' αὐθεντίαν θεολογικὸν ἐπιχείρημα. Εἰς τοὺς συλλογισμούς του λαμβάνει πάντοτε ὡς ἀφετηρίαν τὰς κοινὰς ἐννοίας, δηλαδὴ τὰς γενικῶς παραδεκτὰς ἰδέας ὑπὸ ὄλων τῶν λαῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς βίου. Τὰς τάσεις ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἀντιτίθενται πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ Πλήθων θεωρεῖ ὡς καθαρῶς « σοφιστικὰς », τοιαύτη δὲ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν προκειμένῳ ὁ σ. ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι αἱ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμοι καὶ ὅτι ἀπεναντίας ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀφετηρίαν τῶν φιλοσοφικῶν του θεωρήσεων χρησιμοποιοεῖ πάντοτε κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν « κοινῶν ἐννοιῶν ». Τὴν μέθοδον αὐτὴν ἐφαρμόζει ὁ Πλήθων εἰς τὸ ἀπολεσθὲν περὶ Νόμων ἔργον του ἔνθα ἀναλύονται μὲ ἀφετηρίαν τὰς κοινὰς ἐννοίας προβλήματα δικαίου καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας.

Εἶναι ὁμως ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος τόσον ξένη πρὸς τὸν κατ' αὐθεντίαν συλλογισμόν; Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξετάζεται εἰς τὸ δ' Κεφάλαιον « Ὁ Ἰδεολογισμὸς τοῦ Πλήθωνος » Ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος εἶναι στενῶς λογοκρατικὴ καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀπουσιάζει ἀπολύτως ἡ ἀναζητήσις τῆς λυτρώσεως

ἥτις διέπει ἄλλα φιλοσοφήματα τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, λ.χ. τοῦ Giordano Bruno. Εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι δὲν τὸν ἀπασχολεῖ κριτικῶς τὸ τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως ἢ τῶν σχέσεων γνώσεων καὶ πίστεως. Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος εἶναι ὄντο-λογικὸν καὶ οὐχὶ κριτικόν. Συνίσταται δὲ εἰς τοῦτο, τίς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον καὶ ἐν ὑστάτῃ ἀναλύσει τὸν λόγον ὑπάρξεως τῆς γνώσεως. Ὁ Πλήθων ταυτίζει τὴν οὐσίαν αὐτὴν πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ ἄποψις περὶ τῆς ὕλης τεινούσης πρὸς τὴν μορφήν προϋποθέτει αὐτάς, ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνείται τὴν ὑπαρξίν των.

Ἐνταῦθα ὁ σ. 157 - 164 ὁ σ. ἀναλύει διὰ μακρῶν τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Πλήθων προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν Ἀριστοτελικὴν κριτικὴν τῆς Πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας. Ἐκ τῆς προσπαθείας αὐτῆς τοῦ Πλήθωνος ἰδιαιτέρως ἄξιον ἐξάρσεως, κατὰ τὸν σ., εἶναι τὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὸν ἀληθῆ Ἀριστοτέλη ἀπαλλάξας αὐτὸν ἀπὸ τὰς προσθήκας τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς σκέψεως. Ἐπίσης τὸ ὅτι ἐφήρμοσε πρὸς τοῦτο αὐστηρὰν καὶ ὅλως ἀσηνήθη διὰ τὴν ἐποχὴν του φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μέθοδον ἐρμηνεύει.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Πλήθων, ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ ὅπως ἀποδείξῃ εἰς τὸν Σχολάριον ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ πρῶτου κινουῦντος εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν Χριστιανικὴν ἄποψιν περὶ Θεοῦ, δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σχολάριος παρενόησε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχῆς παρ' Ἀριστοτέλει καὶ ἐκτείνεται εἰς λεπτοτάτην ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας αὐτῆς (βλ. σ. 181 - 182 τοῦ ἔργου).

Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴν ἰδεοκρατίαν καὶ ἀρνούμενος τὴν σχολαστικὴν σκέψιν μὲ τὴν ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰλημμένην λογικὴν δομὴν τῆς, ὁ Πλήθων προχωρεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφικῆς τῶν κυριωτέρων τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει τὴν ἀνασύστασιν. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς ἀναλύει ὁ σ. εἰς τὸ Πέμπτον Κεφάλαιον τοῦ ἔργου «Τὰ δόγματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» κυριωτάτη εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν Εἰμαρμένην. Τὴν περὶ Εἰμαρμένης πίστιν θεωρεῖ ὁ Πλήθων ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὰς κοινὰς ἐννοίας, κρίνει δὲ λίαν αὐστηρῶς τὴν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἄρνησίν τῆς. Τὸ νὰ ἀρνεῖται τις τὴν Εἰμαρμένην, λέγει ὁ Πλήθων, εἶναι ὡσὰν νὰ δέχεται ὅτι τὸ Θεῖον ἐνεργεῖ ἀκανονίστως καὶ ἀσκόπως. Ἀπεναντίας τὸ Θεῖον ταυτίζεται μὲ τὴν ἀπόλυτον τελειότητα, σκοπὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν μίμησις του. Ἡ αἰσιοφροσύνῃ αὕτη τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἡ δευτέρα ἀρχὴ τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» του.

Ὁ πλατωνισμὸς τοῦ Πλήθωνος ὄφειλε νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτον εἰς τὸν

μονοθεϊσμόν. Πράγματι τοῦτο συνέβη. Ἐν τούτοις ὁ μονοθεϊσμός τοῦ Πλήθωνος δὲν ἀντιτίθεται εἰς μίαν πολυθεϊστικῆς τάσεως ἀντίληψιν περὶ ἱεραρχίας θεῶν ὄντων. Ὁ Πλήθων πιστεύει, ὅπως ἀκριβῶς πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος, ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἰουλιανός, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ παρεμβληθῶν μεταξὺ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος καὶ τῆς Δημιουργίας ἐνδιάμεσα ὄντα. Τὰ ὄντα ταῦτα διαφοροποιοῦν τὴν Δημιουργίαν ὡς ἀπορρέει ἐκ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος καὶ παραδίδουν εἰς αὐτὴν τὴν τελικὴν μορφήν της.

Συνεπῆς ὁπαδὸς τοῦ Πλάτωνος φαίνεται ὁ Πλήθων εἰς τὴν περὶ κακοῦ ἀντίληψιν του. Ὁ Πλήθων δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξίν ὄντολογικῶν ἀλλὰ μόνον ἠθικῶν κακοῦ. Τὸ κακὸν ἀπορρέει μόνον ἐκ τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἀνθύπαρκτοι ποιότητες καὶ ὅτι καλὸν εἶναι ὅ τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν φυσικὴν λειτουργίαν καὶ σκοπιμότητα οἰοῦντο ὄντος, κακὸν δὲ τὸ ἀντίθετον, εἶναι πλήρης.

Μὲ ἰδιαιτέραν ὀξύτητα τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, κυρίως λόγῳ τῆς πίστεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν Εἰσαρμένην. Κατὰ τὸν σ. ἡ πίστις αὕτη δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ μίαν ἀξιολογικὴν ἢ κανονιστικὴν ἀντίληψιν περὶ ἠθικῆς, ἥτις προϋποθέτει θεμελιωδῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τούτοις ὁ Πλήθων δὲν ἀρνεῖται τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι οὗτος δῆθεν ἀνεξάρτητος καὶ ἀδέσμευτος ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ὅτι ἔχει ἀπεριόριστον δυνατότητα ἐκλογῆς εἰς τὴν πράξιν. Ἡ ἐλευθερία διὰ τὸν ἀνθρώπον, κατὰ τὸν Πλήθωνα, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πράττει πάντοτε ἐν συνειδήσει, μὴ ὢν ἑτεροκίνητος, ἔστω καὶ ἂν ἡ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐλευθέρη. Ὑπάρχει ἴσως ἀνάγκη ἀλλ' οὐκ καὶ δουλεία. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ. (σ. 241) παρομοίαν τοποθέτησιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας ἀνευρίσκει τις εἰς πολλὰ τῶν νεωτέρων φιλοσοφημάτων.

Ὁ Πλήθων ὅμως δὲν εἶναι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ ἰδρυτῆς θρησκείας. Ὡς τοιοῦτος ἐξετάζεται εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τοῦ ἔργου τὸ φέρον τὸν καντιανῆς ἐμπνεύσεως τίτλον « Ἡ θρησκεία ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ὀρθοῦ λόγου ». Ἡ θρησκεία τοῦ Πλήθωνος εἶναι καθαρῶς λογοκρατικὴ μὴ ἀφισταμένη ἐν πολλοῖς τοῦ deismus τῶν χρόνων τοῦ δυτικῶν διαφωτισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς καταδικάζεται διότι δὲν ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ καθαροῦ λόγου. Τοῦτο δὲ διότι διδάσκει ὅτι αἱ προοπτικαὶ τῆς θείας βουλήσεως εἶναι ἀνεξιχνίαστοι διὰ τὸν ἀνθρώπον. Ὁ Πλήθων ἐπίσης καταδικάζει ἐν τῷ Χριστιανισμῷ τὸ ὅτι ἀποδίδεται ὑπερβολικὴ σημασία εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς. Τοῦτο συνεπάγεται τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ Θεῖον εἶναι « στρεπτόν », ἐνῶ κατ' ἀλήθειαν τὰ βουλήματά του ταυτίζονται μὲ αὐτοὺς τούτους τοὺς αἰώνιους νόμους τοῦ Σύμπαντος. Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἐπικλήσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς Θρησκείας τοῦ Πλήθωνος εἶναι αἰσθητὸς εἰς τὰς πολυθεϊστικὰς καὶ ἀστρολατρικὰς τοῦ ἀντιλήψεις. Ὑπὸ τὴν ἀστρολατρείαν καλύπτεται ἡ λατρεία τῆς αἰωνιότητος καὶ ὑπὸ τὸν πολυθεϊσμὸν ἡ λατρεία τῶν διαφόρων ποιοτήτων καὶ κατηγοριῶν τοῦ ὄντος. Ὁ σ. παραθέτει ἐν σ. 224 λίαν ἐνδιαφέροντα σχετικὸν πίνακα ἀντιστοιχίας ἀρχαίων θεῶν καὶ ὀντολογικῶν κατηγοριῶν ἢ φυσικῶν δυνάμεων. Ἐνοεῖται ὅτι πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν τῶν περὶ θρησκείας δοξασιῶν τοῦ ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως καὶ αἱ καθαρῶς λατρευτικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πλήθωνος.

Ἐλέχθη ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Πλήθωνος ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ὑπὸ τοῦ Προκλου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ διαμορφωθείσης πνευματικῆς παραδόσεως. Τοῦτο κατὰ τὸν σ. δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὸν διότι ὡς εἶναι ἐμφανές, καὶ ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Bidez ἰδίᾳ, εἰς τὰς περὶ τὴν θρησκείαν δοξασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ ὑπάρχει διάχυτος χαρακτὴρ συναισθηματικῆς ἀναζητήσεως, ὅστις ἀπουσιάζει ἔξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴν θρησκείαν τοῦ Πλήθωνος. Δύναται ὅμως νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ Πλήθων εἶναι φορεὺς μιᾶς λανθανούσης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν « ἑλληνιζούσης » παραδόσεως, τῆς ὁποίας ὁ πλέον χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν εἶχεν ἤδη ὑποστηρίξει παλαιότερον ὁ Κ. Σάβας. Χωρῶν περαιτέρω ὁ σ. προσπαθεῖ, κυρίως δι' ὀπωσοῦν βεβαιωμένης ἐρμηνείας χωρίων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βησσαρίωνος, Μ. Ἀποστόλη κ.ἄ., νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Πλήθων εἶχε συστήσει μυστικὴν « φρατρίαν » ἑλληνιζόντων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι μετεῖχον οἱ ἄνδρες οὗτοι (βλ. σχετ. σ. 308 - 316).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ ἔργου « Συναντήσεις ἐν Ἰταλίᾳ » Φαίνεται ὅτι εἶναι ὄλως προβληματικὴ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Πλήθων κατὰ τὰς συζητήσεις τῆς ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντίᾳ συνόδου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τελικῶς ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου ὑπεστήριξε τὸν Μάρκον τὸν Εὐγενικόν. Τοῦτο δὲ ἔπραξε κατὰ τὸν σ. διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος. Πιθανῶς ὁ Πλήθων ἐνόμιζεν ὅτι μόνον πολιτικὴ καιροσκοπικῆς οὐδετερότητος εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν Ὀθωμανῶν καὶ Δυτικῶν θὰ ἔσωζε τὸν Ἑλληνισμόν. Πλήρης ταύτισις μὲ τὴν Δύσιν θὰ ἦγεν εἰς ἀπροκάλυπτον ἐχθρότητα ἐναντι τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐφ' ᾧ καὶ ἔκρινε δυσμενῶς, ἂν καὶ μὲ πολλὴν ἐπιείκειαν, τὰς ἀπόψεις ὠρισμένων ἐνωτικῶν μαθητῶν του, ὡς ὁ Βησσαρίων κ.ἄ. Ὁ σ. ὅμως δὲν ἐξηγεῖ διατί ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Πλήθων μετεστράφη ἐν τέλει ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως.

Πιθανῶς ὁ Πλήθων εἶχεν ἀναπτύξει καὶ προσωπικὰς σχέσεις μετὰ τινῶν Ἰταλῶν Ἀνθρωπιστῶν, ἰδίως τοῦ Λαυρεντίου Valla κ.α. Κατὰ τὸν σ. τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ Πλήθωνος « Περὶ ὧν Πλάτων πρὸς Ἀριστοτέλη διαφέρεται » ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταστήῃ οὗτος ἀρεστὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν

πλατωνιζόντων ἀνθρωπιστῶν τῆς Ἱταλικῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τούτου ἐν πολλοῖς συμπίπτει πρὸς τὴν περὶ Ἀριστοτέλους κρίσιν τοῦ Πετράρχου, καθ' ἣν αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους καταλήγουν ἐν τέλει εἰς τὸν ἀθεισμόν καὶ τὸν ὕλισμόν.

Ἐν συμπεράσματι τονίζεται ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Πλήθωνος ἐπέδρασαν σημαντικῶς ἐπὶ τῆς σκέψεως τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων. Ἡ ἐπίδρασις ὅμως αὕτη ἦτο μᾶλλον ἔμμεσος καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ κριθῆ ἔκ τῆς ρητῆς μνείας ἰδεῶν τοῦ Πλήθωνος εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων ἢ τῶν μεταγενεστέρων. Περιορίσθη δὲ σημαντικῶς κατὰ τὸν σ. ὑπὸ τῆς ἀπολύτου προσηλώσεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν πέραν τῆς Εἰσαρμομένης δοξασίας. Οἱ πνευματοκρατικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Δυτικῆς διανοήσεως, οἱ ὅποιοι κατὰ τεκμήριον θὰ ἦσαν οἱ πλέον εὐαίσθητοι εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλήθωνος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δεχθοῦν εὐκόλως τὴν ἀποψιν αὐτήν.

Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει μολονότι δέχεται τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν Ἰδεῶν καὶ μολονότι ἔψεξε τὸν Ἀριστοτέλη διότι ἐμελέτησε μᾶλλον τὰς πραγματικὰς μορφὰς ἢ τὴν λογικὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος, ὁ Πλήθων εἶναι κατὰ τὸ πνευματικόν του ἦθος μᾶλλον τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τοῦ Πλάτωνος μαθητῆς. Ἐγγύτερον πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἢ τὸν Πλάτωνα φέρει τὸν Πλήθωνα ἢ καθαρῶς λογοκρατικὴ θετικιστικὴ ἕψη τῆς σκέψεώς του.

Οὐδεμία γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Masai θὰ ἀποβῆ πολῦτιμον τόσον διὰ τὸν εἰδικὸν βυζαντινολόγον ὅσον καὶ διὰ τὸν μελετητὴν τῆς σκέψεως τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς μετ' αὐτὴν περιόδου. Ἰδιαιτέρως ἄξιον ἐξάρσεως εἶναι τὸ ὅτι ἀναλύονται μετ' ἀκριβείας τὰ προβλήματα τὰ ὅποια θέτει ὁ Πλήθων καὶ αἱ κατευθύνσεις διὰ τὴν λύσιν των τὰς ὁποίας διέγραψεν οὗτος. Ἀπὸ εἰδικωτέρας φιλολογικῆς σκοπιᾶς ἀποκτᾶ ὁ μελετητῆς τοῦ ἔργου ἀκριβῆ συνείδησιν τῶν ποικίλων φιλολογικῶν προβλημάτων, χειρογράφου παραδόσεως, ἐκδόσεως, ἐρμηνεύσεως, ἐπιδράσεων κ.λ.π. τὰ ὅποια θέτει τὸ ἔργον τοῦ Πλήθωνος. Ἐν προκειμένῳ ὅλαι σχεδὸν αἱ ὑποσημειώσεις τοῦ ἔργου θὰ ἦσαν ἐξόχως διαφωτιστικαί.

Βεβαίως θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ ἐπιφυλάξεις τινὰς ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν παραγράφων κ.λ.π. τοῦ ἔργου. Ἐπὶ παραδείγματι ἢ περὶ πολυθεϊσμοῦ τοῦ Πλήθωνος παράγραφος θὰ εἶχε μᾶλλον τὴν θέσιν της εἰς τὸ περὶ Θρησκείας τοῦ Πλήθωνος κεφ. ἢ εἰς τὸ παρὰ Ἰδεαλισμοῦ κεφ. Συναφῶς δύναται νὰ παρατηρηθῆ ὅτι αἱ πολλαὶ καὶ οὐχὶ πάντοτε διαφωτιστικαὶ παρεκβάσεις τοῦ ἔργου δίδουν εἰς τὸν μελετητὴν τὴν αἴσθησιν πλατυασμοῦ τινος. Λχ. αἱ ἐν σ. 208 γενικαὶ θεωρήσεις περὶ τῆς θέσεως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἐν τῇ νεωτέρα Δυτικοευρωπαϊκῇ Λογοτεχνίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πολυθεϊσμόν τοῦ Πλήθωνος, ἢ τὰ περὶ πρωτοτυπίας καὶ ψιττακισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Brunetiere

περι ιδιοτυπίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν (βλ. σ. 142), θὰ ἠδύνατο νὰ λείπουν ἀζημίως. Ὁρισμένοι δὲ παραλληλισμοὶ μὲ γεγονότα καὶ διανοητὰς τῶν νεωτέρων χρόνων (λ.χ. ἐν σ. 98 ἔνθα ὁ Πλήθων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας παραλληλίζεται πρὸς τὸν Nietzsche) δὲν φαίνεται νὰ ἐνισχύουν σημαντικῶς τὸν μελετητὴν τῆς σκέψεως τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν προσπάθειάν του πρὸς κατανόησίν της.

Πάντως αἱ λεπτομερειακαὶ αὐταὶ ἀνεπάρκειαι τοῦ ἔργου, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε εὐχερῶς θὰ ἠδύνατο νὰ λείψουν ἀπὸ ἐνδεχομένην β' ἔκδοσιν, οὐδόλως μειοῦν τὴν ἀξίαν του. Θὰ ἔδει δὲ νὰ εὐχηθῆ τις ὅπως τὸ ἔργον τοῦτο μὴ μελετηθῆ μόνον ὑπὸ τῶν ἐιδικῶν βυζαντινολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀμεσώτερον ἀπευθύνεται.

Παρίσιοι

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ